

Geleneksel Sanatların Modern Şiirde Kullanımı: Erbain’de Telmih Sanatının İşlevselliğine İlişkin Bir İnceleme

*The Use Of Traditional Arts In Modern Poetry: An Investigation On The
Functionality Of Telmih Art In Erbain.*

Fatma ÇOLAK ASAN*

Öz

Klasik şiirin önemli unsurlarından biri olan edebi sanatlar, şaire süslü ve sanatlı bir söyleyiş imkânı vermekle beraber veciz, etkili ve anlam zenginliğini içeren bir dil kurmasına da yardımcı olur. Bu yazıda önce edebî sanatlar ve klasik şiirdeki rolü tarif edilmiş, daha sonra bir edebi sanat olan telmih tanımlanmıştır. Son olarak, modern şiirin önemli şairlerinden olan İsmet Özel’in Erbain adlı şiir kitabındaki telmihler tasnif edilerek, örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Şairin telmihe ne ölçüde başvurduğu ve şiir dilini oluştururken bu edebi sanatın işlevselliği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İsmet Özel, Erbain, Şiir, Edebi Sanatlar, Telmih.

Abstract

Literary arts, one of the important elements of classical poetry, not only provides the poet with a fancy and artistic expression, but also helps to establish a laconic, effective and rich language. In this article, firstly, literary arts and its role in classical poetry were described, then telmih, a literary art, was defined. Finally, the examples of telmih found in Erbain written by İsmet Özel, one of the important poets of modern poetry, was classified and tried to be explained with examples. The extent to which the poet applied telmih and the functionality of the literary art he used while creating the poetry language was tried to be shown.

Key Words: İsmet Özel, Erbain, Poetry, Literary Arts, Telmih.

* YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fatma.asan2@ogr.sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 24 Kasım 2020

Giriş

Şiir dilini günlük dilden farklı ve özel kılan unsurların en başında, kendine mahsus sözdizimi, kelimeler arasında kurulan hususi bağlantılar, bu bağlantılar vasıtasıyla oluşturulan anlam yoğunluğu, ritim ve ahenk gelmektedir. Bu yapıtaşları bizi ister istemez edebi sanatlar olarak isimlendirilen alanı incelemeye yöneltmiştir.

Edebi sanatların klasik dönemde büyük rağbet gördüğü, şairler tarafından çokça tasarruf edildiği görülmektedir. Bunun nedeni edebi sanatların, klasik şiirin asırlar boyu aynı biçimde kullanılarak kalıplaşan mana ve mazmunları dışına çıkamayan şaire, sözünü orijinal hale getirmek ve farklı bir söyleyiş yaratmak için imkân vermesidir. Divan edebiyatı estetiği sözün güzel, ince ve süslü söylenmesine dayanır. Sözün süslenmesi, şiirin estetik değerinin artırılması görevini büyük ölçüde edebi sanatlar üstlenmiştir.

Tanzimat sonrası, büyük bir dönüşüm geçiren Türk şiiri, dilde, biçimde ve muhtevada yenileşmeye giderek klasik şiir anlayışından peyderpey uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, başlangıçta nispi olmuş, şairler Divan şiirinin formlarından yararlanmaya devam etmişlerdir. Modern döneme gelindiğinde ise Türk şiirinin klasik şiirle bağlantısı neredeyse tamamen kopmuş olmakla beraber, geleneğin imkânlarından yararlanmaya devam eden kimi şairlerin, şiire çarpıcı bir etki ve zenginlik kazandıran edebi sanatları kullanmayı tercih ettiklerini, bu manada gelenekle temaslarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu makalede, İsmet Özel'in *Erbain* adlı kitabında yer alan şiirleri, telmih sanatı bağlamında yeni bir okumaya tabi tutacak, telmih yapılan unsurları sınıflandıracak ve telmihin İsmet Özel şiirinde ne tür bir işlev üstlendiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Edebi Sanatlar Ne İşe Yarar?

Hüner göstermek sanatın doğasında mevcuttur. Bu hüner, klasik şiir söz konusu olduğunda, büyük ölçüde edebi sanatlarla ortaya konuyordu. Zira geleneksel şiir zevkinin hâkim olduğu dönemde şair, yeni ve orijinal olanı yakalama derdinde değildir; o, kuralları, kaideleri ve hudutları çizilmiş bir şiirsel evrende, tenevvü anlayışıyla “sözcükleri işleyen bir kuyumcudur. Çünkü ne söylendiği değil, nasıl söylendiği yani biçim, eda ve ses önemlidir. Şairler aynı temaları birbirlerinden daha güzel söylemek için yarışır.” (Alkan, 2005: 406-407) Edebi sanatlar tam da bu noktada fonksiyon üstlenir. Defalarca dile getirilen bir mazmunu, yepyeni bir bakış açısıyla yeniden üretmek edebi sanatlar sayesinde mümkün olmaktadır. Edebi sanatlar, edebi dilin güzel, etkili ve ilgi çekici kılarak bu sayede okurun duygularını harekete geçirir ve onu ikna eder. (Mermer, 2006: 151) Bu işlevleri yanında, edebi sanatlar, içinde yer aldığı

metnin anlam katmanlarını ortaya çıkarmada pay sahibidirler. Kısacası, söz sanatları edebi metinlerinin derin anlamlarının açığa çıkarılmasında hususi öneme sahiptir. (Dilçin, 1997: 256)

Edebiyatımızın Batı tesirinde şekillenmeye başladığı dönemde de edebi sanatlar bu işlevi sürdürmeye devam etmiştir. Şu farkla ki eski/geleneksel kalıplara başkaldıran şair, geçmişle arasındaki zihinsel/biçimsel köprüleri atarak bir yük addettiği birikimi çoğunlukla dışlasa da edebi sanatlara, kendi özgün şiirsel söylemini var etme cehdi içinde, değişen devrin ve toplumsal koşulların etkisiyle başka bir zihinsel formasyonun süzgecinden geçirerek müracaat etmiştir. Zira “yeni olmak “eski”nin sırrını bulmaktır. Çünkü o “eski” bir nevi ölmezlik kazanmıştır. Şair de zaten o ölmezlik sırrının peşindedir.” (Karakoç, 2007: 109)

Modern şiirin temel enstrümanı olan imge ile edebi sanatlar arasındaki ilişkiyi açıklayan İlhan Genç hem konuşma dilinde hem edebi dilde düşüncüyü renklendiren imgenin edebi sanatlar vasıtasıyla oluşturulduğunu söyler. Dili söyleme dönüştüren şair/yazar, bu söylem içinde imgeler yaratırken ifade gücünün mühim bir vasıtası olan edebi sanatlara başvurur. (2005: 6)

Telmih Nedir?

Telmih, *İslam Ansiklopedisi*'nde, manzum veya mensur bir metinde âyet ve hadislerle, çeşitli olaylara, kıssalara, vecize, atasözü vb. kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma sanatı olarak tarif edilmektedir. Kaya Bilgegil'e göre ise, sözlük anlamı “parıl parıl parlamak” olan telmih, edebiyatta, fıkra, nükte, kıssa, mesel gibi evvelce bilinen unsurlara, tarihe mal olmuş vakalara yahut ilmi bir meseleye işaret etmek suretiyle ifadenin parlatılmasını sağlar. (1989: 267) Tanımda, telmihifin ifadenin parlatılmasına yarayan yönü vurgulanmış olsa da, bizce telmihifin asil önemi müstakil yahut mürekkep bir şekilde işaret edilen olayın/durumun/olgunun, metni okurun zihninde çok katmanlı ve çok anlamlı hale getirmesidir. Şair bunu yaparken çok uzun anlatılması icap eden bir şeyi, birkaç kelime ile kısa yoldan hatırlatır. Berat Açıl, bu duruma “anlatı ekonomisi” adını vermektedir. Anlatı ekonomisini bir vakayı, bahsi, kıssayı kısa anlatmak olarak tanımlayan Açıl, telmihifin, ortak hafızaya başvurarak başardığı bu “ekonomik” anlatma tarzı ile metinlerarası bağlantılar kurmayı sağladığına dikkat çeker. (2014:15)

Şairin, şiirin bütününde kastettiği manayı, taşıdığı çağrışımlarla zenginleştiren telmih, okur ile şair arasında ortak bir metinsel/kültürel/tarihi zemin oluşturarak, şiirsel düzeydeki paylaşımı da zenginleştirir ve güçlendirir. Şaire ana metin içinde alt-metinler oluşturarak, çok katmanlı bir şiir dili inşa etme fırsatı sunar. Okuru ise okuduğu metin dışındaki başka metinlere/durumlara/olaylara doğru sürükler. Bu itibarla telmih, metinlerarasılığı da

bünyesinde barındırır. Bir estetik düzen olarak telmih, İslami sanatlarda güzelliği gösteren bir işaret hüviyeti taşır. Muhataba evvelce aşına olduğu bir şeyi hatırlatan telmih inma ettiği anlam okur tarafında alımlandığında eserin sırrı açığa çıkar, böylece eserden alınan edebi haz da çoğalır. Okur ve yazar arasındaki hafıza ortaklığı sanatın varoluş şartlarındandır. (Havlioğlu, 2015: 16)

Telmih yapılacak unsurlar çok çeşitli olabilir. Klasik Türk şiirinde, en fazla telmih, geleneğin bütün zevkini, muhayyilesini, idrak tarzını, hayat tasavvurunu yansıtan, geleneksel hayat değerleriyle de örtüşen Yusuf ile Züleyha, Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun gibi aşk hikâyelerine yapıldığını görüyoruz. Bunun dışında, Kutsal Kitaplar, Hz. Muhammed'in mucizeleri, Peygamber kıssaları, tasavvufi öyküler ve kahramanları, Arap ve Fars edebiyatlarından gelen efsanevi ve tarihi kahramanlar, klasik mazmunlar, kelim-ı kibarlar vb. sıkça telmih yapılan unsurlardandır. Bir İslam toplumunun edebi eserlerinde, dini kaynaklı telmih unsurlarının yaygınlığı garipsenmemelidir. Bunlar ortak bir kültürün şeceresi, kolektif zihniyetin kodları ve toplumsal hafızanın ilmekleri olma vasfıyla, şairle okurun, şiir üzerinden bir bakıma şiir dışına yaptıkları yolculuklardı ve kolektif bilinçte anlam kazanıyorlardı. Günümüz şiirinde ise, telmih yapılan unsurların, kısmen daha da çeşitlendiğini, örneğin Batı kaynaklı efsanelerin, Yunan mitolojisinden gelen figürlerin ve yine Batı kanonundan motiflerin kendine yer bulduğunu, Batı'nın epik birikiminden de yararlandığını görüyoruz. Buna karşın, dini hüviyete sahip telmih unsurlarının şiirde yer alması, şairin dünya görüşüne bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Çalışmamızın nesnesi olan *Erbain*, İsmet Özel'in *Geceleyin Bir Koşu* (1966), *Evet İsyan* (1969), *Cinayetler Kitabı* (1975) ve *Celladıma Gülümserken* (1984) isimli şiir kitaplarında ve kimi süreli yayınlarda yer alan şiirlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızda *Erbain*'in Çıdam Yayınları tarafından Mart 1992'de yapılmış dördüncü baskısı esas alınmıştır.

İsmet Özel, 1960 sonrası Türk şiirinde adından söz ettiren bir şairdir. Yılmaz Daşcıoğlu'na göre, "1960 sonrası Türk şiirinde askeri darbenin ve hazırlanan yeni anayasanın getirdiği atmosferin önemli bir etkisi vardır. Bu dönemde II. Yeni şairleri olgun eserler vermeye devam ederken, ihtilalin sonrasındaki hürriyet havası ve 1963 yılında ölen Nazım Hikmet'in şiirlerinin Türkiye'de yayımlanması bu dönemde yazılan şiirlerin niteliğini belirleyen faktörler arasındadır." (2006: 18). Söz konusu dönemin siyasi ve politik havası Özel'in şiirlerinde de yankısını bulmuştur. Öte yandan protest, sloganik, propagandaya yönelik hatta partizanca bir edayla yazılmış şiirlerinde bile İsmet Özel, şiirin kendine mahsus estetiğinden ödün vermeyerek

özgün bir şiir dilini kurmayı başarmıştır. Kanaatimizce, Özel'in Türk şiirinde edindiği yer de bu başarıdan kaynaklanmaktadır.

Erbain'de Telmih Unsurları

Erbain'i, çalışmamız bağlamında dikkatli bir okumaya tabi tutmamız neticesinde, toplamda 88 adet telmih unsuru tespit ettik. Bunları verimli bir şekilde inceleyebilmek için belli başlıklar altında tasnif etme yoluna gittik. Bu başlıkları şöyle sıralayabiliriz:

1. Peygamberler ve peygamberlerin hayatlarından motiflere telmihler
2. Dinî/Ladinî kavramlara telmihler
3. Biyografik telmihler
4. Yunan mitolojisine telmihler
5. Türk ve Dünya tarihine telmihler
6. Politik/Siyasi telmihler
7. Felsefe, bilim ve sanat konulu telmihler
8. Batı Edebiyatına ait eserler, figürler ve motiflere telmihler
9. Sosyal hayata, örf, adet ve ananelere telmihler.

Söz konusu 88 adet telmih unsurunu bu dokuz başlık altında tasnif ettiğimizde, telmih konuları içerisinde peygamberler ve peygamberlerin hayatlarından motiflerin 15 adet telmihle ilk sırada yer aldığını ve bu telmihlerin tamamının 1974-1984 arasında yazdığı şiirlerde yer aldığını görüyoruz. Onu 14 adet telmihle Türk ve Dünya Tarihine yapılan telmihler takip etmektedir. En az telmih yapılan konu ise Yunan mitolojisidir. Bu sonuç bize, İsmet Özel'in İslami dünya görüşü dairesine girdiği 70'lerin ortalarından sonra yazdığı şiirlerde, sahiplendiği ve savunduğu İslami tezi belirginleştirmek adına dini telmihlerden yararlandığını göstermektedir.

İsmet Özel şiirinde telmih nasıl bir işlev üstlendiğini anlayabilmek için, yaptığı telmihlerden bazılarını çözümlememiz ve bağlamı içerisine oturtarak anlamlandırmamız yerinde olacaktır. Bu amaçla her bir başlıktan iki adet telmihi aktarıp, içlerinden birini tahlil etmek istiyoruz.

İsmet Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu* adlı kitabında şöyle yazar:“Simyacılığın, psikanalizin, Marksizm'in, mitolojinin, tarihin imalarıyla anlam kazanan, yani onların simgesel değerleriyle bir varlık olan şiir, simgeler yerli yerine oturduktan sonra belki şiir olmaktan çıkacaktır. Şiir,

bizim neyi simgelediğini bilmeden de hayatımız içinde anlamlandırabildiğimiz, neyi simgelediğini bildiğimiz zaman da anlamlı oluşundan bir şey kaybetmeyen metindir.” (2004: 47)

Bizce, İsmet Özel şiirinin neyi simgelediğini, şiirine yerleştiği telmih öğelerinin izini sürerek pekâlâ anlayabiliriz.

Listemizde ilk sırada yer alan “Peygamberler ve peygamberlerin hayatlarından motifler içeren telmihler” başlığı altında *Erbain*'den tespit edebildiğimiz 15 adet telmihten ikisini barındıran bölümleri aynen alıntılar yapmak uygun olacaktır.

“ham elmalar yemekten göveren dudaklarım

mırıldanmasın şehrin mutantan ve kibirli ağrısını” (Üç Frenk Havası, s.29)

“Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında.

Her şey ben yaşarken oldu, bunu bilsin insanlar

ben yaşarken koptu tufan

ben yaşarken yeni baştan yaratıldı kainat

her şeyi gördüm içim rahat

gök yarıldı, çamura can verildi”

(Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar, s.9)

Kitabın ilk şiiri olan ve “Ben İsmet Özel” diye başlayan bu ifadelerde en çok dikkati çeken, şairin büyük badireler atlatmış, büyük fırtınalardan sağ çıkmış insanlara mahsus kendinden emin ve mutmain sesidir. Kopan tufana, kâinatın yeni baştan yaratılmasına, göğün yarılp çamura can verilmesine bizzat şahit olan şair, bütün bu olağanüstü ve bir beşerin havsalasının sınırlarını zorlayacak süreçlere vakıf olmuş ve adeta yaşamıyla/ölümüyle içselleştirmiştir. Böylesi doğal/doğüstü/metafizik hadiseleri, aklın ipliğini koparmadan büyük bir sükûnetle seyrederken onlarda saklı biricik hakikati hazmetmiş biri sıfatıyla, yaşadığı tecrübeyi insanlara ilan etmektedir. Bu dizelerde, “koptu tufan”, “yeni baştan yaratıldı kâinat”, “gök yarıldı, çamura can verildi” ifadeleri, Âdem'in bir parça balçık marifetiyle yaratılmasından başlayarak, Nuh Tufanı sonrası yeryüzünün adeta yeni baştan halk edilmesine uzanan yaratılış tarihine ve bu konuları anlatan ayetlere telmihte bulunmaktadır. İnsanın yaratılışı, Kuran-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: “O, insanı çömlek gibi pişmiş çamurdan yarattı.” (Rahman suresi/14)

“Gerçek şu ki biz insanı ses veren balçıktan, biçim verilebilir, özlü, kara bir balçıktan yarattık.”
(Hicr suresi/26)

Nuh Tufanı ise ayette şöyle anlatılmaktadır: “(Bu böylece devam etti) ta ki, hükmümüz vaki olup da yeryüzünde sular taşkınlar halinde kaynayıp coşuncaya kadar. (Nuh'a): "Her cins (hayvandan) birer çift ve haklarında hüküm verilmiş olanları değil, yalnız aileni ve imana erişenleri gemiye bindir!" dedik, çünkü o'nun inancını paylaşanlar zaten küçük bir topluluktu.”
(Hud suresi /40)

Bu şiirin yazılış tarihi 1984'tür. 1970 yılında dostu Ataol Behramoğlu ile beraber *Halkın Dostları* dergisini çıkaran şair, sonraki yıllarda hayatına yön veren felsefi, siyasi ve ideolojik yaklaşımı bütünüyle değiştirerek İslami dünya görüşüne intisap etmiştir. Bu şiir, şairin kendisini Müslüman olarak tanımladığı dönemin şiiridir. Dolayısıyla, şiirinde, İslam'ın temel kaynağı olan Kuran ayetlerine telmihte bulunması gayet tabidir. Kendisini konumlandığı fikri evren, sahiplendiği hayat ve insan tasavvuru, şiirinde İslam'a ait değerlerin ve kutsalların, kendi özgün üslubu içinde yer almasına imkân sağlamıştır. Peygamberimizin de büyük ve ilahi bir vazifeyle görevlendirildiği yaş olan kırk yaşına ve peygamberin getirdiği mesajın idrakine ermiş olan şair, yaşadığı hayatın muhasebesini ve çetelesini yaptığında, görüp işittiklerinin sahilliğine yaslanarak, zayi olmamış bir ömre atfen içinin rahatlığından bahsedecektir. Bu şiirde yapmış olduğu telmihler, şairin kendi kişisel tarihçesini kâinatın ve yaradılışın ilahi tarihçesiyle örtüştürerek, hem kendine hem şiirine sahil bir zemin oluşturma yönünde bir işlev üstlenmiştir. Ayrıca şiirdeki 'zaman' mefhumunu, zamanın başlangıcına, ilk yaradılış anına kadar genişletmiştir.

Listemizin 2. başlığı “Dinî/Ladinî kavramlara telmihler”dir. Bu başlık altında değerlendirebileceğimiz 6 adet telmih unsurundan ikisi şunlardır:

“insan

eşref-i mahlukattır derdi babam” (Amentü, s.43)

“Biz şehir ahalisi, üstü çizilmiş kişiler

Kalırız orda senetler, ahizeler ve tren tarifesiyle

Kimbilir kimden umarız emr-i bi'l-ma'ruf

Kimbilir kimden umarız nehy-i ani'l-münker” (Dişlerimiz Arasındaki Ceset, s.15)

Erbain'in ikinci şiiri olan “Dişlerimiz Arasındaki Ceset”te yer alan yukarıdaki son dizelerde “emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker” kavramına telmih yapılmaktadır. Söz konusu

kavram, şairin değişen dünya görüşü itibarıyla kendine şiar edinmekle beraber toplumsal nizam için de önerdiği en mühim İslami düsturdur. Şair toplumsal düzeni eleştirirken, onu oluşturan bireylerin bencil, vurdumduymaz, çıkarıcı, aceleci, dünyaya düşkün yanlarına vurgu yaparak, böylesi bir kayıtsızlığın ortasında, kimsenin bir diğer türdaşını fenalıktan menedecek yahut iyiliğe sevk edecek bilince ve iradeye sahip olmadığını söyleyerek hayıflanır. Bu düstur ifası Allah rızasını celbeden ve toplumsal yahut bireysel planda istikamet duygusunu kuvvetlendirmeye matuf en asli kulluk vazifesidir. Nitekim Asr suresinde, bu duruma temas edilmiş, insanoğlunu ziyandan kurtaracak yegâne şeyin iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak olduğu bildirilmiştir. Asr Suresi'nde Allah şöyle buyurmaktadır: “Düşün zamanın akıp gidişini! Gerçek şu ki, insan ziyandadır; meğerki imana erip doğru ve yararlı işler yapanlar ve birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler müstesna.”

Bu ahlaki düstura yapılan telmih, şiirde eleştirilen toplumsal yozlaşmanın görünümelerini net bir şekilde ortaya koymaya, toplumun kaybettiği değerler bazında, şiirin sınırları içinde ifade edilmeyenleri de anlamamıza imkân sağlamıştır.

Tasnif listemizin 3. sırasında yer alan “Biyografik Telmihler” başlığı altında *Erbain*'de 10 adet telmih unsuru tespit edebildik. Bunların ikisi aşağıda yer almaktadır:

“sorular sordum nice kara sıfatları üstüme alaraktan” (Çözülmüş Bir Sırrın Üzüntüsü, s.53)

“Dünya. Çıplak omuzlar üstünde duran.

Herkes alışkın dölyatağı borsalarla ağulanmış bir dünyaya

Benimse dar

çünkü dargın havsalamın

gücü yok bazı şeyleri taşımaya.

Önce kalbim lânete çarpa çarpa gümrah

sonra kalbim gümrah ırmakları tanımaktan kaygulu

sakin Styks sularının heyulası sanmayın

er gövdesinde dolaşan bulutun simyası bu.

biraz üzgün ve Ömer öfkesinde biraz”

(“İçimden Bu Zalim Şüpheyi Kaldır/Ya Sen Gel Ya Beni Oraya Aldır”, s.34)

Uzunca bir bölümünü alıntıladığımız bu şiirde, gazabıyla meşhur olan ikinci halife Hz. Ömer'i anımsatan şair, onun adaleti ve haksızlık karşısında celalli ve cevval tavrına telmih yapmaktadır. Kendisini Hz. Ömer'in öfkeli tavrıyla özdeşleştiren şair, şiirin bütününe baktığımızda fabrikalarında biteviye kahr üretilen, herkesin dölyatağı borsalarla ağulanmış bir dünyaya ünsiyet peydahladığı bir devirde, aşk ve öfkeyle kuşanarak, dünyayı değiştirmek ve güzelleştirmek için azmetmektedir. Hz. Ömer'in, Dicle kıyısında kaybolan bir koyundan bile kendisini sorumlu tutacak denli keskinleşmiş sosyal duyarlılığı, şairin onu model almasında önemli etkenlerden biridir. Bu şiirde ayrıca, Yunan mitolojisine de iki telmih bulunmaktadır. Şairin öfkesine mazhar olan dünya, Yunan mitolojisinde Atlas'ın sırtında duruyor olarak tasvir edilen dünyadır. Şair, Atlas üzerinden Yunan mitolojisine telmihte bulunarak, dünyamızda kaim olan değerlerin ne kadar değersiz, abes ve saçma olduklarını, yine dünyamızı ayakta tutan değerlerin artık Batı menşeli olduğunu ifade etmek istemiştir. Yunan mitolojisinde, tanrılar da dâhil olmak üzere pek çok figür, bencil, tutarsız, şehvet düşkünü, çıkarıcı, kaba kuvvete meyyal olarak tasvir edilmiştir. Kendi aralarındaki kavgalar, çekişmeler ve entrikalar, insanların dünyasında olup bitenleri aratmamaktadır. Dünyamız, işte böylesi figürlerin temsil ettiği değer(sizlik)lerin revaçta olduğu bir yere dönüşmüştür. Bu vurgu, "Styks suları" ibaresiyle daha da güçlenmektedir. Styks, Yunan Mitolojisine göre, ölülerin dünyasında hüküm süren tanrı Hades'in yeraltındaki ülkesinde bulunan ve cehennemi yedi kere dolanan bir ırmaktır. Aynı zamanda kin ırmağı olarak bilinir. (Bayladı, 1995: 50; Tollu, 1957: 87) Bu ırmak, kendisine öyle büyük önem atfedilen bir ırmaktır ki, "Tanrılar yeminini Styks dedikleri suya etmişlerdir. Nitekim en kadim olan en değerli olandır, en değerli olan ise üzerine yemin ettiğimizdir." (Aristoteles, 2015: 20) Styks, onu var eden kültürel ve toplumsal yapının izlerini üzerinde taşıyan bir simge olarak şiirde kullanılır. Bu nehir yozlaşmış Batı medeniyetinin ürünü olduğu için şairin kuvvet ve dinamizm kaynakları arasında yer almamaktadır. "Sakin sanmayın" ihtarının akabinde, Sytks sularına mukabil er gövdesinde dolaşan simyadan söz edilmekte, ilk kez Mezopotamya havalisinde izlerine rastlanan egzoterik bir uğraş olan simya faaliyeti ile adi madenleri altına, yani mecazi bir okumayla fenalığı iyiliğe dönüştürecek bir iksir onaylanmaktadır. Bu şiirdeki telmihler, şairin, toplumsal bir özne olarak kendi dünyasını oluşturan dinamikleri güçlü bir kontrast yaratarak ortaya koymasına yardımcı olmuştur. Doğu ve Batı'nın kültürel altyapısını oluşturan formlar arasından bilinçli bir tercihle Batı ile arasına mesafe koyduğunu, buna karşın Doğu'ya ait imajlara yakın durduğunu belirten şair, bu seçimi sembolize eden elemanları ve her birinin arka planındaki tarihsel geçmişi telmih yoluyla bize hatırlatarak şiiri daha iyi kavramamızı sağlamıştır.

Tasnif listemizin 4. sırasında “Mitolojik Telmihler” yer almaktadır. Bu başlık altında, *Erbain*'de 5 adet telmih tespit edebildik. Bunlardan ikisine aşağıda yer vermekle birlikte, Styks suyu ve Atlas figürü üzerinden izahta bulunduğumuz için mitolojik telmihlerle ilgili başkaca bir açıklamaya girişmeyeceğiz.

“eskiden her üzgün bakışımı Pegasus’a harcardım” (Ölü Asker İçin İlk Türkü, s.125)

“West Indies, Kızıl Elma, İtaki, Maçın!

Uzun yola çıkmaya hüküm giydim.”(Mataramda Tuzlu Su, s.16)

Erbain'de Listemizin 5. sırasında yer alan “Türk ve Dünya tarihine telmihler” başlığı altında bulunan telmih sayısı 14'tür. Biz, aşağıda ikisine yer vereceğiz.

“Tokat

aklıma bile gelmezdi

babam onbeşli olmasa.” (Amentü, s.44)

“Yaşamaktan öte özür bulamayınca aşka

sonuçları bir bir gözden geçiriyorum

pulluklarla devrilen toprağın ıslaklığındaki can

madenlerin buharından elde edilen büyü

bazı yasak kitapların verdiği dinç duygular

nelerse ki yaşamak sözünü âsi kılan

nelerse ki lekesiz, umutlu ve budala” (Çözülmüş Bir Sırrın Üzüntüsü, s.53)

Yukarıda yer alan “madenlerin buharından elde edilen büyü” ifadesiyle, Sanayi Devrimi'ne telmihte bulunmaktadır. 18. yüzyılda buhar gücüyle çalışan makinelerin icadıyla başlayan süreçte, Avrupa büyük bir sınai güce kavuşmuş, servet biriktirmiş ve dünya egemenliğini eline almıştır. Bu telmih vasıtasıyla Özel, bu büyüü “yaşamak sözünü” asi kılan unsurlar olarak nitelendirir. Bu asilik ve lekesiz isyan hali, aynı zamanda ironik olarak umutlu ve budaladır da. Yaşamak denen olguya yani dünyaya sıkı sıkıya sarılmış olanların karşılaşacağı sonuçları gözden geçiren şair, kendisi ile bu dünya arasına mesafe koyar ve şiirin ikinci bölümünde sokaklara fırlayıp, nice kara sıfatları üstüne alarak sorular sorarak, tıpkı Sokrates gibi toplumu uyandırmak için amansız bir mücadeleye giriştiğini söyler. İçindeki erdem duygusu ile dışındaki dünyanın, nefsiyle bilincinin birbiriyle “çapraştığı” şair, doğadan yani pozitif

anlayıştan beklediği vahyi bulamamıştır. Sanayi Devrimi, pozitivist ve tamahkâr bir bakış açısına sahip olan modern insanın şekillenmesinde başat rol oynamıştır. Şairin, modernizm eleştirisi olarak da okunabilecek bu satırların güçlü bir tarihsel vurguyu arkasına alması, telmih vasıtasıyla olmuştur. Şair eleştirisini güçlü bir zemine oturtmak için bu anımsatmaya lüzum duymuş, bu sayede üslubunu da zenginleştirmiştir.

Listemizin 6. sırasında “Politik/Siyasi telmihler” yer almaktadır. *Erbain* boyunca bu başlık altında değerlendirilebilecek telmih sayısı 8 adettir. Bunlardan ikisine yer vereceğiz:

“bir imparatorluk genişliğindeki gençliğim sırasında

kadınlardan daha çok birinci şubeye vardım.” (Akla Karşı Tezler, s. 40)

“Doların dalgalanmasına bırakıldı bu çağda ölüm

geceleri şehrin varoşlarında ikâmete mecbur edildi

gündüzün kimlik soruldu ona

sağcı mı solcu mu olduğu sorusuna cevap verdi

seken bir kurşun kadar

kurşuni bir kış denizi kadar bile

taraf tutmayan ölüm.” (Üç Firenk Havası, s.27)

Politik/Siyasi telmihlerden verdiğimiz son örnek, “Üç Firenk Havası, I:Capriccio Ölüm” adlı şiirde yer almaktadır. Bu şiir 1980’de yazılmıştır. Bu tarih, ülkenin demokrasi yürüyüşünün darbeye inkıtaa uğratıldığı, sağ ve sol görüşlü yüzlerce belki binlerce insanın idam sehparlarında, işkencelerde, gözaltılarda yitirildiği, ülkenin tam bir kaos ve cinnet hali içerisinde olduğu yıldır. O yıllarda sıkça karşılaşılan, sokaktaki adamın bile sağ yahut sol görüşten hangisine tabi olduğunun sorgulandığı baskıcı ve antidemokratik bir uygulamaya telmihte bulunan şair, ölüm gibi mutlak ve tarafsız bir olguyu bile politik hedeflerin güdümünde işlevsel kılma ve böylelikle ölümün taşıdığı o büyük hakikatin anlamından boşaltılarak değersizleştirilmesi durumuna vurgu yapmaktadır. Oysa ölüm, kurşuni bir kış denizi kadar hatta seken bir kurşun kadar bile taraf tutmamaktadır. Seken bir kurşun ifadesi, söz konusu telmihi kuvvetlendirerek, o dönemde kurşun vızıltılarının bol olduğu sokaklarda, her an seken yahut kasti olarak atılan bir kurşun marifetiyle yaşamın sona erebileceği, ölümün bu manada ironik olarak gerçekten adam ayırmayarak tarafsız davrandığı, insan hayatının asla emniyette olmadığı bir dönemi imlemektedir. Bu şiirde telmih unsuru, şiirin geneline sinmiş ironiyi yahut ironik

atmosferi, yine ironik bir unsurla daha da kuvvetlendirme yönünde işlev üstlenmiştir. Ayrıca, şiiri okuduğumuzda gözümüzde sinematografik bir kare oluşmakta, gündüz vakti yolu kesilip kendisine sağcı mı solcu mu olduğu sorulan insanları betimleyen manzara adeta hareketli bir görüntü gibi zihnimize canlanmaktadır. Telmih unsurunun bu etkiyi uyandırma yönündeki işlevi açıktır.

Erbain'deki telmihleri tasnif için kullandığımız listenin 7. sırasında “Felsefe, bilim ve sanat konulu telmihler” yer almaktadır. Bunlar 8 adettir. Aralarından ikisi şunlardır:

“sazlar

kanımda Çiçek Dağı'nı vurur” (Kalk Düğüne Gidelim, s.71)

“İnsanın

gölgesiyle tanımlandığı bir çağda

marşlara düşer belki birkaç şey açıklamak” (Amentü, s.46)

Alıntıladığımız iki şiir parçasından ikincisi olan ve “Amentü” adlı şiirde yer alan bölümde şair, felsefenin en bilinen istiarelerinden biri olan Platon'un ‘mağara istiaresi’ne telmih yapmaktadır. Mağara istiaresine göre, insanlar bir mağarada yüzleri duvara dönük olarak oturmakta ve mağaranın dışındaki nesnelere ve insanların mağara duvarına vuran gölgelerini gerçek zannetmektedirler. Böyle bir kurgu, algılarımızın nesnesi olan dünyaya ve idealara dair bilgimizi mukayese etmemizi sağlar. Neticede duyu algılarımızın ve o algılar üzerinden edindiğimiz kanaatlerin eksik ve hakikatten uzak olduğunu ortaya koyar. (Kılıç, 2014: 579) Platon, Devlet adlı kitabında, Sokrat'la Glaukon arasında geçen bir diyalog üzerinden bu istiareyi anlatır. Buna göre, mağaradaki insanlar “arkalarındaki ateşin aydınlığıyla mağarada karşılıklarına vuran gölgeleri görürler, (...) bu adamlar aralarında konuşacak olursa, gölgelere verdikleri adlarla gerçek nesnelere anlattıklarını sanırlar.” (1937:514) Modern dünyada, toplumun, insan-tabiat-tanrı kısacası hayat tasavvurunun mağara duvarında müşahade ettikleri gölgeler üzerinden oluştuğunu ve bu suretle hakikate temas etmeyen sahte bir algılayışın oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Özel, bu şiirde çağımıza hâkim temel anlayışın, insanların, söz konusu istiaredeki karşılığı itibarıyla, gölgeleri ile tanımlanması olduğu gerçeğine vurgu yapmıştır. Bu dizeler, farklı yorumlara da müsait görünmektedir. Örneğin, arketipsel bir okumaya tabi tutarsak, insan ruhunun kötü, karanlık, bencil, haris, fesat ve kötücül yönlerini temsil eden gölgenin insanı teslim aldığı, modern çağlarda ise bu durumun insanın kişiliğini ve kimlik tanımını belirleyecek kadar baskın ve yaygın bir hal aldığı söyleyebiliriz. “Gölge insanın içindeki düşmandır; nefstir; şeytandır; onu güzel ve yararlı şeyler yapmaktan,

üretmekten alıkoyan kötülük duygusudur.(...) Jung, hem kişisel hem de ortak bilinç dışında yaşayan bastırılmış kişiliğe 'gölge' adını vermiştir.” (Sarıççek, 2014: 66) Şair, sadece gölge kelimesini kullanmakla ve şiirin bağlamı içinde özgün bir yere yerleştirmekle, bahsettiğimiz felsefi düşünceyi ve psikolojik kuramı bize hatırlatmakta ve şiirin anlam evrenini, hacmine nispetle çok daha ötelere doğru genişletmektedir. Telmih'in 'anlatı ekonomisi'ne yönelik işlevini en iyi görebileceğimiz yerlerden biri de bu şiirdir.

Listemizin 8. sırasında “Batı edebiyatına ait eserler, figürler, motiflere telmihler” yer alır ve Erbain'de bu başlık altında değerlendirilebilecek 9 adet telmih vardır. Bunlardan ikisine aşağıda yer vereceğiz:

“değil mi ki albatrosu Baudelaire'den

Yves Bonnefoy'dan semenderi öğrendim” (Akla Karşı Tezler, s.42)

“Acaba kim bilen doğrusunu? Hatta ben

kıyı bucağ kaçırır ben ruhumu

sanki ne anlıyorum?

Ola ki

şeytana satacak kadar bile bende ondan yok.”

(Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar, s.10)

Yukarıdaki ifadelere baktığımızda, şeytana satılacak ruh göndermesi hemen fark edilmektedir. Bu ifade, Goethe'nin hem Türk hem Dünya edebiyatlarını derinden etkilemiş, *Faust* eserindeki Doktor Faust isimli kahramanın şeytanla yaptığı anlaşmayı bilmeksizin tam manasıyla anlayamaz. Faust'un ömür boyunca bilgi, zenginlik, gençlik ve büyü kudretini elde bulundurması karşılığında, ruhunu şeytana satması olayına yapılan telmih, metinlerarasılık çerçevesinde okuru romanın özgün kurgusuna göndermektedir. Doktor Faust'un hikâyesini hatırlayan ve “ola ki” ibaresini dikkate almak suretiyle şairin böyle menfur bir anlaşmaya razı gelmeyecek bir ahlaki donanımda olduğunu anlayan okur, telmih vasıtasıyla şiirin açık uçlarını yakalama imkânı elde etmiştir. Şiirin çağrışım alanını genişleten bu telmih, şairle okurun ortak edebi birikim üzerinden şiirsel paylaşım düzeylerini de artırmıştır.

Erbain'deki telmihlerin tasnifi için oluşturduğumuz listenin son başlığı, “Sosyal hayata, örf, adet ve ananelere telmihler” olup, bu sınıfa dâhil edilebilecek toplam 13 adet telmih bulunmaktadır. Bunlardan ikisi aşağıdaki gibidir:

“ayıklardı insanların rüyalarını

yaktıkları tütsü, okudukları yasin” (Üç Firenk Havası, s. 32)

“üzerime yüreğimden başka muska takmadan

konuşmak istiyorum.”(Mazot, s.69)

“Mazot” adlı şiirin, ilk altı dizesini oluşturan yukarıdaki kısımda muska takma olayına telmihte bulunulmuştur. Muska, bilindiği gibi, Anadolu’da, bazen gözle görülmeyen bir başka âlemin sakinlerinden korunmak, emniyette ve halasta olmak, bazen yine o âlemin ulu şahsiyetlerinin tavassutuyla muradına erişmek gibi niyetlerle, elbiselere yahut boyna takılan, üzerinde birtakım duaların yazılı bulunduğu bir kâğıt parçasıdır. Şair, muskadan söz etmekle, içinde yaşadığı toplumun kültürel formlarıyla bağını koparmamış, bu anlamda topluma yabancılaşmamış biri olduğunu ima etmekte, aynı zamanda ona konuşma cesareti veren şeyin şu ya da bu değil yalnızca ‘yüreği’ olduğunu belirterek, kendisini eyleme geçiren bütün dinamiklerin yine kendisinden, ‘iç’inde, kalbinden sadır olduğunu söylemektedir. Dışarıdan gelen etkilere kapalı, bir anlamda ‘yüreğinin sesini dinleyen’ mistik bir hal içinde yaşamaya niyetlenen şair, gecenin karşısında direncini yitirmeden, ağlamak, kekelemek gibi acziyetlere başvurmadan konuşmak için lüzum duyduğu yegâne sermayenin yürek muskası olduğunu söyler. Bu söylem muska kelimesine bambaşka bir anlam ve işlev kazandırmakta ve onu kendi şiirsel evreninde yeni bir ‘şiirsel yük’ ile teçhiz etmektedir. Türk toplumunda, hâlâ yaygın olarak kullanılan muskanın bu şiirde başka bir açıdan olumlandığını ve şairin yeri geldiğinde, ait olduğu toplumun sosyolojik motiflerinden de beslendiğini anlıyoruz. Muska telmihinin, şiiri daha iyi anlamlandırmanın yanında şairi de daha yakından tanımamızı sağlamak gibi bir fonksiyon icra ettiğini söylemekle yanılmış olmayacağımızı düşünüyoruz.

Sonuç

Görülüyor ki İsmet Özel, *Erbain*’de bir şair özne olarak, toplumsal, siyasal ve bireysel olana yönelttiği bakışında genellikle eleştirel bir tutum içinde olmuştur. Özel bu eleştirisini olaylara/durumlara/kişilere/kavramlara yönelik hatırlatma işleviyle, çarpıcı bir etki ve çağrışım yaratan, şiirin anlam evrenini genişleten, birbiri içine gömülmüş katmanlı anlamlar var eden telmihler vasıtasıyla yapmaya çalışmıştır. Okuruyla arasında bir köprü oluşturarak, ortak hafızanın gücünden idrak ve uyanışa giden bir işlev devşirmek istemiştir. Okuru gönderdiği metinler, olaylar, kişiler ve kavramlar, şiirsel anlamın sağlam ve yerli yerince kurulması için bir tür harç görevi görmüşlerdir. İslami duyarlığa kapılarını açtığı 70’lerin ortalarından bu yana yazdığı şiirlerde yoğun dini telmihlerde bulunan şair, *Erbain*’de entelektüel birikiminin

genişliği nispetince hemen her konuda telmihlerde bulunmuş, bu geleneksel edebi sanata sıkça başvurmuştur. İsmet Özel şiiri, klasik bir estetik unsur olarak telmihin modern şiirsel yapı içinde nasıl özümsemiğine ve modern meselelerin, çağdaş olgulara ilişkin eleştirilerin ifade edilmesinde nasıl işlevsel olabildiğine dair güzel bir örnektir

Kaynakça

- Açıl, B. (2014). “Telmih’e Telmih: Klasik Türk Edebiyatında Geleneğin İnşası”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 67, 15.
- Alkan, E. (2005). *Şiir Sanatı*, İstanbul: Punto Yayınları.
- Aristoteles. (2015). *Metafizik*. (Çev. Y. G. Sev) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Bayladı, D. (1995). *Tanrıların Öyküsü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Daşcıoğlu, Y. (2006). *Dar Vakitlerde Geniş Zamanlar*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Dilçin, C. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, M. (2001). *Belagat, Büyük Türkçe Sözlük içinde*, İstanbul: Gerçek Hayat.
- Durmuş, İ. (2001). *Telmih, TDV İslam Ansiklopedisi içinde*, (C. 40, Ss. 407- 408.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Genç, İ. (2005). “Edebi Sanatların Gizli Dillerin Söylenemeyeni Söyleme İşlevi”, *Uluslararası Gizli Diller Sempozyumu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Havlioğlu, D. (2015). “Estetik Hafıza Olarak Telmih: Süreklilik ve Başkalaşım”, *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 4, Ss.10-30.
- Karakoç, S. (2012). *Edebiyat Yazıları I Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kılıç, C. (2014). “Platon’un Metafizik Terminolojisi ve Mağara Alegorisinin Mistik Temelleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33, Ss.579.
- Kur’an Mesajı/Meal-Tefsir. (2000). Muhammed Esed, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Mermer, A. (2006). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özel, İ. (1992). *Erbain*, İstanbul: Çıdam Yayınları.
- Özel, İ. (2004). *Şiir Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Şule Yayınları.
- Platon. (1937). *Devlet*, (Çev. S. Eyüpoğlu), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sarıçiçek, M. (2014). “Gölgeler’de ‘Gölge’ Arketipi”, Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni 6, Mehmet Akif ve Gölgeler, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, *Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları*:8, Özel Matbaası: İstanbul.

Tollu, C. (1957). *Mitoloji-Yunan ve Roma-*, İstanbul: Maarif Basımevi.